

HANS RENDERS Jan Hanlo en de dood van Pieter Al

Een Fotobijchrift

Maatstaf 43(1995)9-10

Tot twee keer toe is de brand gegaan in de papieren van Jan Hanlo. Beide keren was een sterfgeval de aanleiding. Hanlo heeft na de dood van zijn moeder in 1958 een vuurtje in de tuin gestookt om documenten en brieven te verbranden.¹ Na de dood van de schrijver heeft de testamentair-executeur jonkheer E.L.A. van Nispen tot Pannerden onder dwang van de familie toegegeven aan het verzoek 'die papieren te vernietigen, welke onaangenaam en kwetsend waren voor de nabestaanden'.² Een van die onaangenaamheden voor de nabestaanden was waarschijnlijk de dood van Pieter Al, Ontvanger der Directe Belastingen (Invoerrechten en Accijnzen) te Valkenburg. Hanlo heeft in geen van zijn dertienhonderd dichtbedrukte pagina's correspondentie ooit gerefereerd aan Pieter Al of aan een ongeluk met dodelijke afloop, terwijl hij wel vaak over motoren en andere door hem veroorzaakte ongelukken schreef. Hanlo heeft zelfs met zijn meest intieme vrienden nooit over dit sterfgeval gesproken en in Valkenburg en omgeving is het een taboe. 'Dat hij [...] een dodelijk ongeluk heeft veroorzaakt, hoor ik nu voor het eerst. Dat zullen ze wel voor ons weggehouden hebben,' veronderstelde Hanlo's nicht Emma Mol-Crobach verbaasd.³ Vreemd genoeg is de éne zin in de omvangrijke literatuur over Hanlo die aan deze zaak refereert tot nu toe nooit aanleiding voor onderzoek geweest. Jan Notten schreef in 1984 voor het aan Hanlo gewijde themanummer van *Bzzlletin*: 'Dat hij in zijn jonge jaren in Valkenburg op zijn motor een dodelijk ongeluk heeft veroorzaakt, daar praten we niet over, maar ik weet, dat hij weet, dat ik dat weet.'⁴

De dood van Pieter Al in 1938 is tot op de huidige dag een gevoelig hoofdstuk uit de Hanlo-biografie. En niet alleen voor die biografie. In juli 1995 antwoordde de weduwe mevrouw Al op de vraag of zij zich Jan Hanlo kon herinneren: 'Jan Hanlo is een moordenaar!' Een begrijpelijke reactie van deze honderdjarige weduwe, maar enige nuancering behoeft ze wel.

Op 20 mei 1959 drukte het *Limburgs Dagblad* een interviewje af met Jan Hanlo.⁵ De aanleiding daarvoor was de uitreiking van de 'kleine' Poëzieprijs van de Stad Amsterdam, een jaar eerder voor zijn gedicht 'Niet ongelijk'. De dichter woonde al een half jaar in het portiershuisje van Volkshogeschool Geerlingshof in Broekhem bij Valkenburg, maar zijn koffers waren nog niet uitgepakt. Dat zal voorlopig wel zo blijven, voorspelde de interviewer. 'Zeker nu Jan Hanlo sinds kort een nieuwe liefhebberij erbij heeft gekregen, waardoor hij nog meer van huis is.' De nieuwe liefhebberij bleek motorrijden te zijn. Toch was zijn motorrijden niet zo nieuw als Hanlo de interviewer wilde doen geloven.

'Jan is na zijn eindexamen in 1931 motor gaan rijden. Hij reed vaak door Valkenburg op die motor,' zo weet Hanlo's nicht Emma Mol-Crobach zich nog goed te herinneren.⁶ De correspondentie in *Brieven* loopt van 1931 tot 1969, de eerste verwijzing naar het motorrijden laat ruim een kwart eeuw op zich wachten, als we de mededeling van 11 april 1957 aan zijn moeder meerekenen dat hij scooterrijles neemt.⁷ 'Dat heb ik vroeger nooit goed gehad; ze hadden mij toen dat rijbewijs in M'tricht eigenlijk niet mogen geven. Van de verkeersregels wist ik eigenlijk niets. Het is moeilijk genoeg, maar zo'n verkeersexamen verhoogt de veiligheid natuurlijk zeer. Ook veren die voertuigen (ook motors) tegenwoordig veel beter.' Op 27 juni 1957 schrijft Hanlo aan zijn moeder dat hij van scooterrijlessen is overstapt naar motorrijlessen en wordt tevens duidelijker wat er aan zijn instructeur van 'vroeger' schortte: die had geen motor, wel [een] scooter.' In dezelfde brief uit 1957 verontschuldigt hij zich bij zijn moeder omdat het motorrij-examen hun vakantieplannen in de war stuurde. Hij ging dus op voor een rijbewijs dat hij al in zijn bezit had.⁸

Heeft Jan Hanlo in het *Limburgs Dagblad* de indruk willen vestigen dat hij eind jaren vijftig zijn eerste motor kocht? Er zijn, behalve de opmerking van Emma Mol, bronnen

waaruit blijkt dat hij dertig jaar eerder al zijn eerste motor aanschafte. Eén bron is een uitspraak van Hanlo zelf die tijdens zijn leven gepubliceerd werd. Op 8 januari 1960 verscheen in *Motor; Het enige Nederlandse Motorweekblad* een compilatie van enkele interviews met motorrijdende kunstenaars van 'mede-muzeman en motormakker' Norbert André de la Porte. Hanlo vertelt hier dat zijn eerste motor een Indian was. In hetzelfde interview wordt duidelijk dat Hanlo een tijd geen motor heeft gereden: 'Ik had in de jaren vlak na de oorlog veel last van reumatiek. Nadat ik weer motor ben gaan rijden is die reumatiek geheel verdwenen.'

Hanlo moet voor zijn negentiende verjaardag op 29 mei 1931 met lessen zijn begonnen – of nog eerder – want onmiddellijk na zijn eindexamen HBS-B in de zomer van datzelfde jaar kon hij zich de gelukkige eigenaar noemen van een Indian 'anno 1930' (van fl 30,- zoals hij in een brief van 26 december 1962 aan Wim Simons schreef), daarna kocht hij een Sheffield Henderson (ééncilinder grasbaanmotor), in 1938 reed hij op een DKW RT, vervolgens op een Matchless van de dump voordat hij in 1957 een 56 pk Vincent HRD kopklepper aanschafte.⁹ De Vincent was zo zeldzaam dat er maar vier in Nederland rondreden.¹⁰ Hanlo bezat er drie. Hij wilde ook graag de vierde kopen die in het bezit was van een Friese straaljagerpiloot, maar dat is hem niet gelukt. De eerste echte Vincent kwam in 1936 op de markt. De mooiste exemplaren komen voort uit de samenwerking tussen Philip Vincent en Phil Irving en zijn nog steeds een voor motorliefhebbers jaloersmakend bezit.¹¹

In Hanlo's prozabundel *Mijn benul*¹² staan enkele stukjes over motoren, waaronder het schoolopstelletje 'Op Excursie' van de zestien- of zeventienjarige Hanlo.¹³ Hij verhaalt opgetogen over een middag dat hij in Valkenburg een motorfiets huurde en er urenlang mee rondreed.¹⁴ 'Het was de tweede keer dat ik op een motor zat. Er is geen kunst aan.' Op 10 oktober 1965 deed hij mee

aan de eerste motorsprintwedstrijden in Nederland. Met zijn Cromwell pothelm waarvan de leren vliegenierskap langs de wand was volgepropt met zakdoeken om de wind buiten te houden, eindigde Hanlo op de tiende plaats (van de vijftig) in de klasse boven de 650 cc door over de 400 meter 'met staande start' een tijd van 15.62 seconden neer te zetten.¹⁵ Op een foto die op het circuit van Zandvoort is gemaakt, zit Hanlo geconcentreerd op een Vincent (die voor de gelegenheid getooid is met het startnummer 47) die 'staande start' af te wachten.¹⁶

Maar ook buiten het race-circuit schuwde Hanlo het spelelement niet, zoals onder meer blijkt uit zijn stukje 'De verloren bestuurder': 'Ik gaf de lange stabiele motor een heel matig vaartje van 70 of 80 km op een goede rechte weg, en schoof een plaats achteruit tot op het uiterste puntje van de "dicky seat". Achter had ik ook voetsteunen, voor eventuele duopassagiers. De gashendel, nu heel ver weg, bleef in z'n stand zitten en met losse handen rijden was geen kunst, ik had wel op m'n knieën op het zadel kunnen zitten, met een beetje oefening dunkt me. Om het echt mooi te maken deed ik of ik in slaap was gevallen.'¹⁷ Komisch is de situatie die Hanlo beschrijft in zijn stukje 'Snelheid is betrekkelijk, zoals veel'. Hij zit op zijn motor en rijdt achter een auto – 'we reden ruim 160' – waarin twee kleuters naar hem kijken. 'De wagen kon blijkbaar niet harder maar ik passeerde rustig het kamertje op twee wielen rechts van me. En onvergetelijk zijn de vier ogen, de twee dromerig-verblufte snuitjes van die tweeling(?) die daar links van hun een meneertje op een "brommer" hun snelle Pa, hun snelle Fiat, Audi, Ford, Opel of was het – nee Audi was het niet maar in die doosjes zit ook wat in – hun snelle droomkamertje, zagen voorbijglijden.'¹⁸ Aan J. Bernlef schreef Hanlo: 'Mijn motor doet 't weer tamelijk goed. Ik reed enige malen 150 km/u in België (niet toen ik viel, toen had ik maar een vaartje van 40-50 km). Op zo'n motor

blijf ik de eeuwige puber (wil waarschijnlijk ook niet anders).'¹⁹ In de jaren zestig maakt Hanlo in zijn correspondentie vaak opmerkingen over zijn harde rijden, soms 170 km per uur. Het is daarom merkwaardig dat een gepassioneerde motorliefhebber als Hanlo in zijn zo autobiografische poëzie maar één keer over motors schrijft, namelijk in het in 1952 gepubliceerde gedicht 'Nooit meer stil': 'Men zal nog krijgen dat het nooit meer stil is/ en dat voortdurend 's nachts en altijd de verdoemde rotmotoren/ om je kop ronken.'²⁰

Er is geen aanwijzing voor de veronderstelling dat Hanlo aan Pieter Al gedacht heeft toen hij in 1947 debuteerde met, onder meer, zijn gedicht 'Wij komen ter wereld', waarin hij de doden uit hun graf liet opstaan: 'Wij komen ter wereld, met rouw, uit de graven;/ met rouw, die gepast is, omdat wij nog dood zijn./ [...] Het sterfhuis! neen – laat het lééfhuis zijn naam zijn./ want, zij het met smarten, de dode ontwaakt hier'.

Behalve dat 'Wij komen ter wereld' als poëticaal thema een ode aan de jeugd in het algemeen bevat, kunnen we er ook de dramatisch gevoelde behoefte van de dichter in lezen zijn leven opnieuw te leven. Nadat Hanlo in 1947 in een psychiatrische inrichting werd opgenomen, stelde de psychiater een rapport op waarin antecedenten uit zijn verleden staan die van mogelijke invloed waren op zijn ziektebeeld, maar over een ongeluk met dodelijke afloop wordt in het geheel niet gesproken. Hanlo probeerde de voor hem niet te ontkennen gebeurtenissen uit zijn leven een uitweg te geven via het geloof: 'We moeten nooit vergeten dat we gewoon vervloekten zijn. (d.w.z. na de zondeval)'²¹ Op de muur van zijn portiershuisje schreef Hanlo het duidelijk op schuld en boete gefixeerde inzicht: 'Gods verantwoordelijkheid ook voor de zonde, de menselijke schuld aan de zonde.'²²

In het nooit door Hanlo zelf gepubliceerde essay 'Gedachten in verband met "Oedipus-complex"' (voor het gemak noem ik alleen de combinatie: zoon-moeder)' is duidelijk te lezen dat Hanlo kritiek heeft op de gebruikelijke opvoedingsmethode, zijn opvoeding waarin de moeder meer belooft dan ze kan waarmaken waardoor Hanlo zich niet geaccepteerd voelde.²³ Het fanatieke motorrijden zal zijn beschermende moeder wel hebben tegengestaan, maar ondanks zijn sterke moederbinding wilde Hanlo nu eenmaal de grenzen van zijn opvoeding verkennen. Hanlo's moeder was een intellectuele, excentrieke en bijzonder katholieke vrouw. Hanlo heeft deze eigenschappen van haar overgenomen en er een schepje bovenop gedaan, met als gevolg dat hij in tegenstelling tot zijn moeder niet vroom genoemd kon worden. Grenzen ontdekken, en vervolgens kijken of die te overschrijden waren, zo lijkt zijn motto te zijn geweest. Daarom verscheen hij op de trouwdag van zijn nicht Loek Crobach in 1936 als neger verkleed, daarbij natuurlijk zwart geschminkt.²⁴ Als God almachtig is,

hoe staat het dan met de vrije wil van de mens. Als je 'goed' leeft, hoe weet je dan hoe het 'slechte' leven eruitziet. Hoe hard kun je op een motorrijwiel rijden zonder dat er ongelukken gebeuren. Het zijn enkele overwegingen die de jonge Hanlo door het hoofd spookten. Een zoeker om het zoeken, om het experimenteren. In een ongepubliceerd essay, de kladversie is gedateerd op 3 februari 1937, schrijft hij: 'Het gaat hier op aarde niet om het geluk. Dat wat wij zoeken vinden wij hier niet omdat het er niet is.' Hij eindigt zijn betoog toch met de stichtelijke raad het eenvoudige geluk af te dwingen 'door plichtsbeachtiging (dat komt er altijd bij), en wil tot vrolijkheid, genoeg, liefde enz. Zeg niet: een klein geluk is geen geluk. Want dat is niet waar. *Een klein geluk is een groot geluk.*' Zulk paradoxaal filosofisch gepeins paste hij ruim twintig jaar later toe op een wat paganistisch onderwerp in het tijdschrift *Barbarber* toen hij zich afvroeg of een erwt zo groot als een voetbal nog wel een erwt genoemd kan worden.²⁵

Hoewel de sporen van Hanlo's leven uit de tweede helft van de jaren dertig summier zijn, staat vast dat er nog een ander middel was dat hem mogelijkheden tot experimenteren verschafte: drank. Daarin stond hij natuurlijk niet alleen. Rond 1938 trok Hanlo vaak op met met Jo Voncken, een jongen die rechten studeerde in Nijmegen maar in de weekends een enthousiast motorrijder was en tevens de drank niet schuwde.²⁶ Met Ella Laeven ging Hanlo voor de oorlog carnaval vieren in Aken. Hij won de eerste prijs voor het meest originele carnavalstenu met zijn matrozenkraag en nepwangen.²⁷ Of Hub Last uit Sibbe ook motor reed, is niet zeker, wel dat hij samen met zijn verloofde B. Creusen vaak in gezelschap van Hanlo de cafés van Valkenburg en omgeving frequenteerde. Dit gezelschap werd meestal opgefleurd door Marietje Pinckers-Verdaasdonk en haar zus Fieke Hageraats-Verdaasdonk. Hanlo kwam ook vaak bij Marietje Pinckers en haar man thuis. Marietje Pinckers heeft in 1974 haar

herinneringen aan Jan Hanlo vanaf 1938 op papier gezet. Het is een zeer openhartig verslag geworden, maar een enkele opmerking wilde ze alleen maken als die niet werd vastgelegd. Zoals een gebeurtenis die zich evident aan gene zijde van religieuze plichtsbeachtiging afspeelde, toen Hanlo staande voor een Maria-beeld en in het bijzijn van Marietje Pinckers masturbeerde.²⁸ Natuurlijk was hij dronken. Waarschijnlijk is hij de volgende ochtend zijn excuses gaan aanbieden. De vriendschap heeft in elk geval tot aan de dood van Hanlo in 1969 stand gehouden. Met Marietje Pinckers heeft Hanlo veelvuldig gesproken over alcoholisme, erotiek, religie en seksualiteit. Zij was het ook die een feestje organiseerde ter ere van zijn vijftigste verjaardag. Door dit alles is zij in *Brieven* terug te vinden, maar voor het overige zijn Hanlo's contacten uit de tweede helft van de jaren dertig vaag gebleven. In *Brieven* valt een gat van zeven jaar! Van 1936 tot 1943 kon de redactie van deze uitgave niet één brief traceren.

In een brief *aan* Hanlo van een zekere Rein Gehéniau uit Heemstede van september 1939 wordt gesuggereerd dat Hanlo in die dagen heeft geworsteld met een drankprobleem als gevolg van psychische stoornissen: 'Ik vind het leuk dat je niet meer zoveel drinkt en van deze kant bekeken is het wel goed dat je tegenwoordig niet meer echt "gezellig" dronken kunt worden. [...] Maar ik geloof dat je veel te min over jezelf denkt.'²⁹

Op de avond van 21 januari 1938, toen de vijfentwintigjarige Jan Hanlo met zijn DKW RT naar een feestje van zijn oom Louis Crobach in Heerlen was geweest, had hij niet of nauwelijks gedronken. Het was dezelfde avond dat in Valkenburg de oprichtingsvergadering was van de R.K. Werknemenden Middenstand. Pieter Al, Ontvanger der Dir. Bel. (Inv. en Acc.), zoals op alle documenten steeds weer vermeld wordt, werd gekozen tot de kersverse voorzitter van de nieuwe vereniging. Misschien viel deze eer hem wel te beurt omdat hij samen met pastoor E.E.J.H. Ribbergh naar

de oprichtingsvergadering was gekomen, zodat er zagezegd een zegen rustte op zijn kandidaatstelling. Zijn verkiezing was trouwens niet zo verrassend, gezien het aanzien dat Al, lid der Heilige Familie en Bestuurslid van het Kerkelijk Zangkoor St.-Joseph, genoot. Ook zal hebben meegespeeld dat het een publiek geheim was dat Al meer dan eens belastingschulden van in problemen geraakte streekgenoten uit eigen zak voorschoot. Al was een aimabele man van 43 jaar, verknocht aan zijn vrouw Emilie Louise Hubertine Marie Schreurs en de gelukkige vader van drie kinderen. Negen maanden eerder was zontje Miel geboren. Aangezien hij tot voorzitter was gekozen is het geen wonder dat hij die vrijdagavond in een opperbste stemming was. Hij zal zichzelf een glaasje hebben toegegaan en er daarna nog eentje hebben genomen omdat zijn dochttertje Wies die dag drie jaar was geworden. Nog even aarzelde hij, of hij met de door pastoor Ribbergh bestelde taxi mee zou rijden, want het miezerde. Maar omdat hij graag nog wat wilde blijven, misschien nog even met de altijd aardige dokter C.J.C. Kettler wilde praten, en toch zijn paraplu bij zich had, werd het aanbod van de pastoor afgeslagen. Ribbergh begreep dat Al op zo'n feestelijke avond nog wat wilde drinken en ging alleen terug naar Broekhem. Hoe ver was het nou helemaal lopen van Valkenburg naar Broekhem? Hooguit twee kilometer. Zowel de *Limburger Koerier* als het *Limburgs Dagblad* van 22 januari 1938 meldden dat Pieter Al zich per rijwiel naar huis had willen begeven. Waarschijnlijk is dit misverstand ontstaan omdat via een gebrekkige telefoonverbinding een ongeluk werd gemeld in verband met een motorrijwiel, maar voor het overige waren beide nieuwsberichten nauwkeurig. 'Gisteravond is de heer Al, ontvanger der dir. belastingen te Valkenburg toen hij van een oprichtingsvergadering van den Werknemenden Middenstand huiswaarts fietste, op den Houthemerweg door een motorrijwiel van achteren aangereden.' Pieter Al, Ontvanger der Dir. Bel. (Inv. en Acc.), was als

gevolg van een verkeersongeluk zo ernstig gewond dat hij in coma raakte. 'Bij informatie hedenmorgen vernamen wij, dat het slachtoffer nog steeds buiten kennis is.' Nog diezelfde nacht werden hem de laatste H.H. Sacramenten toegediend. De *Limburger Koerier* plaatste pal onder dit schokkende nieuws een bericht waarin melding werd gemaakt van de avond waar Al aanwezig was geweest, met als kop 'Werkende Middenstand; Een geslaagde bijeenkomst te Valkenburg.'

Wat was er precies gebeurd? Joseph Laurentius Notten, oud 35 jaar, busconduc-tuur, te Houthem,³⁰ vertelde op maandag 23 mei 1938 aan de Rechtbank van het Arrondissement Maastricht: 'Op 21 Januari 1938 des avonds ongeveer 15 minuten voor twaalf liep ik op den weg van Valkenburg naar Houthem den Houthemerweg, [...] toen ik verdachte, als bestuurder van een tweewielig motorrijwiel voorbij zag rijden en voortrijden over genoemden weg eveneens in de richting Houthem. Hij reed met een snelheid die ik schat op 35 à 40 km per uur. Het was nat weer en het motregende. Ik zag dat verdachte op zijn motorrijwiel een goede verlichting, zowel voor als achter, voerde. Hij reed op het rechtergedeelte van den weg. Kort nadat hij mij voorbij gereden was, hoorde ik uit de richting waarin ik hem had zien wegrijden, een slag als van een aanrijding. Ik ben toen gegaan in die richting en zag – nabij de villa van Vianen aldaar – een motorrijwiel midden op den Houthemerweg liggen, terwijl ik – gezien in de richting Houthem – meer naar rechts een man op den weg op zijn rug zag liggen, met zijn beenen in de richting van het midden van den weg en zijn hoofd in de richting van het trottoir aan de – gezien in de richting Houthem – rechterzijde van dien weg gelegen. Het hoofd van dien man lag ongeveer 1 Meter van de trottoirrand af. Ik zag dat hij sterk uit zijn achterhoofd bloedde en constateerde eene op bloed lijkende plek op den plaats waar zijn hoofd lag. Laatstebedoeld trottoir is van grind en was toen modderig. Ik zag dat verdachte bij dien man stond;

verdachte zeide dien man te hebben aangere-den en vroeg mij hem te helpen. Ter plaatse van de aanrijding was de weg niet verlicht en het was daar zeer donker. De aangeredene had een zwarte overjas aan. [Het was zoo donker dat ik mij best kan voorstellen dat een in het zwart geklede man niet te zien was.] Vanaf het moment dat ik verdachte mij voorbij zag rijden totdat ik den aangeredenen gelijk vermeld op den weg vond, heb ik geen ander verkeer op den weg gezien.'³¹

Jan Hanlo hoorde de getuigenis aan. Hij noch zijn advocaat R. van Gelderen maakte opmerkingen. Als getuige à décharge werd de 72-jarige Jacques Krekelberg gehoord: 'In den nacht van 21 op 22 Januari 1938 ben ik gewaarschuwd dat kort bij mijn woning gelegen aan den Houthemerweg te Houthem een aanrijding had plaats gehad. [...] Gezien in vermelde richting zag ik ongeveer zes meter verder op het midden van den weg een motorrijwiel liggen. Voorts zag ik verdachte ter plaatse aanwezig. Op het midden van den weg lag een open parapluie.'

Vervolgens legde Hanlo een verklaring af die opvallend nauwkeurig overeen kwam met voorgaande getuigenverklaringen: 'Op 21 Januari 1938 reed ik als bestuurder van een tweewielig motorrijwiel op den Houthemerweg te Houthem en heb daarbij een voetganger, die mij later bleek genaamd te zijn Pieter Al, aangereden die daarom kwam te vallen, waarna ik zag dat hij liggend op den weg hevig uit zijn achterhoofd bloedde. [...] Ik reed met een snelheid die ik schat op 35 à 40 km per uur. Ander verkeer heb ik op dien weg niet gezien. Ik verwachtte op dat uur op den weg ook geen verkeer. Het motregende en ter plaatse van de aanrijding was de weg niet verlicht, zoodat het zeer donker was. Het wegdek was door het vocht bovendien geheel zwart. [...]

[Wanneer Pieter Al minder donker gekleurd was geweest en meer rechts op den weg of op het trottoir had geloopt, zou de aanrijding niet hebben plaatsgehad. Mijns inziens treft mij in dezen geen schuld.]'

Die laatste tussen teksthaken geplaatste opmerking van de als 'Student' aangemerkte Hanlo, zou op de Openbare Terechting voor Strafzaken op 3 juni 1938 niet onder de aandacht van de rechtbank gebracht worden, evenals de tussen teksthaken geplaatste woorden van Notten niet bij de stukken werden gevoegd.

Verdachte stond terecht, volgens de dagvaarding, omdat hij 'hoogst onvoorzichtig en roekeloos heeft gereden op den Houthemerweg en daarbij een voetganger Pieter Al, die daar op den weg liep, heeft aangereden die daardoor kwam te vallen en zwaar lichamenlijk letsel in het achterhoofd bekam, althans zoodanige verwondingen en kneuzingen in het achterhoofd bekam dat hij geruimen tijd ziek was.' Daar kwam Hanlo goed weg, zo lijkt het. Dat Al 'geruimen tijd ziek' werd, was ongetwijfeld waar, maar dat hij op 18 februari om half elf 's avonds overleed nadat hij niet meer uit zijn coma ontwaakte, werd de verdachte niet ten laste gelegd.³²

Op de zitting van 3 juni werd een ambtsedig proces-verbaal voorgelezen van Arnoldus Hendrix, opperwachtmeester der Koninklijke Maréchaussée en Gerardus de Boer, marechaussee, gedateerd 22 Januari 1938. Zij hadden in hun proces-verbaal vastgelegd dat 'op een afstand van 1.15 meter van de trottoirband een bloedvlek op den weg zichtbaar was, terwijl zich nog bloed vermengd met water bevond in de goot langs den weg ter plaatse. Naast en tegen de woning van Krekelberg, aldaar langs den weg stond een motorrijwiel, genummerd P. 22844, merk DKW, dat ik, Opperwachtmeester herkende als zijnde het motorrijwiel van Hanlo, wonende aan den Houthemerweg te Houthem. Op dit motorrijwiel, dat niet beschadigd was, bevonden zich bloedspatten. Het bleek mij Opperwachtmeester, dat dat motorrijwiel was voorzien van hand- en voetrem, die beiden behoorlijk werkten en dat de verlichting er van in orde was.' En we moeten aannemen

dat Hanlo ondanks zijn vermaarde drankzucht die bewuste avond nuchter is geweest, anders hadden we daar wel iets over gelezen in het gedetailleerde proces verbaal. Over het mogelijke drankgebruik van Al werd overigens ook niet gesproken, maar het medisch rapport werd pas opgemaakt na zijn dood vier weken later.

Opperwachtmeester Hendrix droeg op 19 februari het lijk van Pieter Al 'ten fine eener lijkschouwing' over aan de doktoren A.H.M. Schmedding en J.L.H.A. Hollman. In opdracht van de rechter-commissaris stelden zij een 'deskundig-rapport' op: *'Uitwendige schouw:* Het achterhoofd vertoont 5 c.M. boven den achterhoofdsknobbel in de middellijn een halve cent groote ontvelling met bruine korst; van hieruit naar links, verloopt vrijwel horizontaal een litteken ter lengte van 3 1/2 c.M. Ter zijden van dit litteken zijn nog duidelijk waarneembaar de litteekentjes van twee geknoopte hechtingen. 3 1/2 c.M. boven de zoojuist beschreven ontvelling en daarmee verbonden door een tweede litteken bevindt zich een dubbeltjes groote ontvelling. Vanaf de bovenpool van de laatst omschreven ontvelling verloopt onder een hoek van 15 Graden een 4 c.M. lang litteken. Aan den rand van de rechter oorschelp even boven de oorlel is een kneuswondje zichtbaar 1 c.M. lang met bruine korst.

Inwendige schouw: Het hart is grooter dan de vuist van het cadaver. In situ wordt de rechter kamer aan hare voorzijde geopend en de longslagader open geknipt. Wij vinden daarbij in den stam van de longslagader een rolronde embolus wiens uiteinde zich nog in de rechter kamer bevindt; Handbreed boven de kniekuil vinden wij een kleine thrombus. De door ons gevonden embolus in de longslagader, paste in de dijader, en de aldaar gevonden thrombus stamt dus blijkbaar uit de dijader;

Op een overeenkomstige plaats als de hierboven beschreven litteekens op het achterhoofd bevindt zich op het achterhoofdsbeen in het midden een fissuur, die zich naar

beneden voortzet tot in het achterhoofdsgat, alwaar een duidelijke fractuur merkbaar is. De fissuur gaat binnendoor tot de lambda-naad en wandbeenderen. De rechter frontaal kwab van de hersenen, evenals ook de linker vertoont een okernootgroote cyste die met bruinig papperige massa gevuld is. In de rechter frontaal kwab bevond zich een oud haematoom, de hersenmassa aldaar voelde week aan, evenals in het aangrenzende temporale gedeelte.'

Hoewel het toeval zal zijn, doet de precisie van dit proza denken aan Hanlo's fijnmazige stijl zoals hij die onder meer hanteert in zijn stukje 'Ringetje inzetten (motorfiets)': 'Ik draai de schuif dus weer omhoog en haal de pen van de tank eruit. Ik doe een nieuw fibre ringetje om de tap van de schuif, schroef alles weer vast, inclusief de tankpen, haal de schuif eraf en zoek een tweede ringetje. Bij het vastdraaien blijkt echter dat de schuif dan met haar "gezicht" naar het inwendige van de motor zit, zodat ik nooit meer bij de twee schroefjes kan, die zorgen dat de twee "schuiven" in de schuif er niet zo maar uitglijden.'³³

Het medisch rapport vervolgt met de conclusie dat Pieter Al 'getroffen werd door een groot stomp geweld, dat aangreep op het achterhoofd, tengevolge waarvan eene wond ontstond op het achterhoofd; onder deze wond verliep een fissuur van het achterhoofdsbeen, die zich naar beneden voortzette in eene fractuur gaande tot in het achterhoofdsgat. Aan de frontale pool der hersenen ontstond een traumatische bloedcyste [...]. Ten gevolge van het plaatsgeonden trauma vonden wij ook gedegeneerd hersenweefsel in de rechter frontaalkwab en aangrenzende temporaalkwab. Bij de sectie werd door ons verder gevonden dat Pieter Al een minderwaardig hart had. Er bestond een algemeene vetzucht.

Ondergeteekenden besluiten dat Pieter Al onverwachts stierf tengevolge van een dodelijke longembolie, welke embolus stamde uit de rechter bovenbeenader.

Zij beschouwen deze dodelijke embolie als een ver verwijderd gevolg van het plaatselijke ongevalsletsel.'

Uit die laatste conclusie – deze dodelijke embolie als een ver verwijderd gevolg van het plaatselijke ongevalsletsel – moeten we afleiden dat de dagvaarding voor Hanlo niet ongunstig verwoord was, omdat hij werd aangeklaagd wegens schuld aan het 'geruime tijd ziek' zijn van Pieter Al en niet wegens dood door schuld.

Maar het verhaal is nog niet uit. Hollman had zich gerealiseerd dat het medische rapport verkeerd geïnterpreteerd kon worden. Daarom legde hij nóg een verklaring af. De transcriptie ervan begint met de gebruikelijke formaliteiten. Nadat hij het lijk samen met Schmedding 'geseceerd' had, gaf hij het aan de opperwachtmeester 'die het daarop heeft gekist, waarna vervolgens ik die kist ook van mijn zegel heb voorzien. Mijn collega Schmedding en ik hebben onze bevindingen bij die sectie neergelegd in een rapport, gedateerd April 1938, bij den inhoud waarvan ik, voor zooveel mij betreft, geheel blijf volharden.' Alsof die mededeling niet duidelijk genoeg was, ging hij dat rapport nog eens uiteenzetten voordat hij tot een cruciale conclusie kwam: 'In voormeld rapport heb ik gesteld dat de embolie als een ver verwijderd gevolg van voormeld letsel moet worden beschouwd. Met de woorden "ver verwijderd" bedoelde ik dat letsel en embolie in tijdsduur ver uit elkaar lagen. Ik verklaar echter dat er tusschen het letsel en de embolie een duidelijk verband aanwezig is. De algeheele vetzucht van Pieter Al is op zich niet als oorzaak van de embolie te beschouwen. De tengevolge van die vetzucht minderwaardige hartspier heeft wellicht het ontstaan der tromboze eenigszins in de hand gewerkt. Dit neemt niet weg, dat de oorzaak van de tromboze toch in het letsel en het ontstane trauma gezocht moet worden, zoodat er tusschen het letsel en de dood van Pieter Al een duidelijk verband bestaat.'

*- * Jan Hanlo maakte op de openbare zitting geen opmerkingen. Maar we moeten aannemen dat hij heel goed begreep dat met die laatste verklaring, waarin wél een duidelijk verband tussen het ongeluk en de doodsoorzaak van Al werd gelegd, de tekst uit de dagvaarding – schuld aan het geruime tijd ziek zijn van het slachtoffer – voor hem gunstig geformuleerd was. Had de internist Louis Crobach, oom Wiet voor Hanlo, die in hetzelfde Heerlense ziekenhuis werkte als waar Al gestorven was, misschien invloed gehad op het rapport van de Maastrichtse artsen Schmedding en Hollman?

De door Hollman voorgestelde redactie-wijziging van het medische rapport werd maar gedeeltelijk door de rechter geaccepteerd en helemaal niet geëffectueerd. De rechtbank wees vonnis nadat op wettige en overtuigende wijze bewezen werd geacht dat 'Pieter Al door de aanrijding en den val zwaar lichamelijk letsel in het achterhoofd bekam.' De overwegingen voor het vonnis komen op het volgende neer: Hanlo had roekeloos en onvoorzichtig gereden 'terwijl de weg overigens geheel vrij was'. Hij zou onvoldoende aandacht aan de weg geschonken hebben. Dat het slachtoffer niet op het trottoir maar in plaats daarvan op de rijweg had gelopen, deed volgens de rechtbank niets af aan het roekeloze gedrag van de verdachte. Op grond van het deskundigenverslag en het feit dat Al niet meer gehoord had kunnen worden, werd Hanlo volgens artikel 308 van het *Wetboek van Strafrecht* strafbaar gesteld voor het misdrijf: 'Het aan zijn schuld te wijten zijn dat een ander zwaar lichamelijk letsel bekomt.' Behalve het aangehaalde artikel werden ook de artikelen 23 en 24 van het *Wetboek van Strafrecht* en artikel 351 van het *Wetboek van Strafvordering* van toepassing geacht waarin over 'Rechtdoende op de vordering van het Openbaar Ministerie' wordt gesproken. Het vonnis luidde daarom: een geldboete van vijftig gulden of een maand hechtenis.³⁴

Pieter Al, de Rijksontvanger der Dir. Bel. Inv. en Acc., zoals zelfs op zijn bidprentje stond dat tijdens de lijkdienst werd uitgedeeld, is volgens de overlijdensadvertentie in *De Limburger Koerier* op 23 februari begraven.³⁵ De tekst van zijn bidprentje bevatte enkele wijze observaties: 'God werkt met menschen zooals menschen werken met geld.' Traditiegetrouw sprak de overledene de nabestaanden vanuit het hiernamaals toe: 'Mijn dierbare echtgenoot, mijn lieve kinderen, ik zie U staan aan mijn graf. Weent gerust! [...] Mijne vrienden, ik dank U voor Uw steun en troost mijn vrouw en mij gegeven.'

Al werd op het R.K. Kerkhof van Broekhem begraven. Hij ligt er nog steeds. Zes graven verderop liggen Hanlo's grootouders van moederskant. 'Pieter Al, Rijksontv. Dir. Bel. Inv. En. Acc. 1894-1938; Na een droevig ongeval. OBVIAM XRISTO,' zo staat op de zerk. Droevig was het allemaal zeker. Toen mevrouw Al-Schreurs op 9 maart 1995 voor *De Limburger*, editie Valkenburg, geportretteerd werd ter ere van haar aanstaande honderdste verjaardag refereerde ze aan het ongeluk, overigens zonder Jan Hanlo te noemen.³⁶

Bij navraag blijkt de weduwe Al zich de gebeurtenissen uit 1938 nog goed te herinneren.³⁷ 'Het jaar 1937/1938 was een rampjaar. Mijn vader overleed op 16 september 1937, mijn man op 18 februari 1938 en mijn moeder op 30 november van hetzelfde jaar. Ik kende de familie Hanlo wel, het waren praktisch burenen. Mevrouw Hanlo was arm en gescheiden van haar man, hoewel ik die ook wel eens zag. Jan was nooit een aardige jongen. Mijn man is 's avonds door pastoor Ribbergh opgehaald. Samen zijn ze naar Valkenburg gegaan waar mijn man tot voorzitter van iets werd gekozen. Hij bleef later een glaasje drinken. Ook omdat hij nog een brief moest posten ging hij lopend terug. Onderweg is hij aangereden door Jan Hanlo die die avond van een feestje in Heerlen van zijn oom dokter Crobach kwam. Hij had gedronken, zoals altijd. Mijn man werd door een LAD-bus thuis gebracht maar omdat er werd aangebeld, riep ik van boven: "Heb je de sleutel vergeten?" Maar nee, toen ik beneden kwam hield het dienstmeisje een doek voor zijn hoofd, ik mocht het niet zien omdat het er zo verschrikkelijk uitzag. Er was veel bloed. Ik weet zeker dat hij toen nog niet in coma lag want hij kneep me in de hand alsof hij wilde zeggen: "Help me!". Dokter Kettler kwam, en met een ambulance werd mijn man naar het ziekenhuis van Heerlen gebracht. Onze buurman, de aannemer-architect J.C. Bartels, is meegegaan. Later kwam Jan Hanlo bij me langs. Hij viel op zijn knieën en smeekte om vergiffenis. Ik antwoordde hem: "Hou op, mijn man is dood." Hanlo vond het zo erg voor de kinderen, zei hij. Ik heb geen schadevergoeding gehad.³⁸ Wel kwam zijn moeder elk jaar met sinterklaascadeautjes en gedichtjes voor de kinderen. De vader werkte bij de rechtbank in Arnhem geloof ik. Hij schreef mij een brief waarin stond dat zijn zoon Jan geen schuld had.³⁹ De Hanlo's hadden in de Sint-Josephkerk een bank gehuurd achter de onze, zij kwebbelden altijd. Na het ongeluk kon ik dat niet meer aan en heb een andere plaats gevraagd.'

Dochter Wies, juist drie jaar geworden toen het ongeluk gebeurde, weet zich nog te herinneren dat er paniek in huis uitbrak toen haar vader zwaargewond werd thuisgebracht. Elke keer als ze Hanlo later zag, dacht ze: 'Door jou heb ik geen vader meer.' Naar haar zeggen is al vaak naar buiten gebracht dat Hanlo dit ongeluk veroorzaakt heeft, maar geen enkele krant heeft het ooit durven publiceren.⁴⁰ De oudste zoon P.E.M.L. Al heeft Hanlo na het ongeluk nog vaak gesproken. 'Niet echt vriendschappelijk maar ook niet direct vijandig. Het was nu eenmaal gebeurd en we waren burenen.'

In het Letterkundig Museum bevindt zich een ongedateerd kaartje van Emiel Al aan Hanlo: 'Mijn dank voor de attenties mij toegezonden. Deze geste uwerzijds heb ik zeer geapprecieerd, temeer daar de tijden tegenwoordig enigszins veranderd zijn met vroeger. [...] Maakt u zich verder maar geen zorgen meer over het leed wat toen gebeurd is, ofschoon ik het nooit kan vergeten.'

Mevrouw Everarz was het dienstmeisje dat de doek voor het hoofd van Al hield. Ze kwam als zestienjarige in dienst van de familie Al. 'Mijnheer Al was een gezien man in het dorp. Hij was een goed mens, sociaal voelend, een héér en erg katholiek. Het was die dag miezerig weer. De Houthemmerweg was gemacadamiseerd met een mengeling van zand en grind. Het voetpad was onbegaanbaar door de regen. Hanlo reed achter op mijnheer Al. Daarna stond hij naast de gewonde te suffen. Op dat moment kwam de mijnwerkersbus langsrijden. De chauffeur heette Hubert Meysen. Hij belde aan bij villa Krekelberg (zo heetten die mensen) voor een deken. Mevrouw Krekelberg kwam naar buiten en vroeg: "Wat is dat! Is het een mens?" Al werd met de bus naar huis gebracht. Hij werd in de salon gedragen. Hij had een schedelbasisfractuur en zijn hele hoofd lag open. Hij kreeg stuipen en sloeg met armen en benen om zich heen. We moesten hem vasthouden. Mevrouw Al mocht hem niet zien, ik hield haar een beetje achter mij maar zij heeft hem toch gezien. Ik weet nog goed, hij had een overjas aan, een nieuwe overjas, en die was helemaal kapot van achteren. Er was paniek, de

kinderen werden er wakker van. Het duurde uren voordat de ambulance kwam. Toen is hij naar het ziekenhuis in Heerlen gegaan. Dokter Crobach, een oom van Hanlo was daar internist. Buurman Bartels reed mevrouw Al elke dag naar het ziekenhuis. Pieter Al lag steeds in coma. Op een dag zijn ze niet gegaan en juist die avond stierf hij. We waren tussen de dag van het ongeluk en de dag van zijn sterven elke zondag te voet naar Wittem gegaan, op bedevaart ter ere van de Heilige Gerardus.'

Volgens mevrouw Everarz heeft Jan Hanlo zich van het ongeluk niet veel aangetrokken. 'Hij reed gewoon door op zijn motor. Dat wekte onze ergernis op, zoiets doet pijn. Wel is hij, toen mijnheer Al gestorven was, zijn excuses komen aanbieden. Voor mij was Jan Hanlo niet normaal, een beetje gestoord. Het was altijd al een aparte persoon met rooie haren, een bandiet, onberekenbaar en ontoerekeningsvatbaar. Een wildebras ook. Ik zag altijd wat aan die man. Waarom bleef hij gewoon motorrijden?!'⁴¹

Zat Hanlo misschien niet te suffen zoals mevrouw Everarz veronderstelt, maar te fantaseren over een jeugdervaring zoals beschreven in 'Op Excursie', toen hij 'met uitgeschakelde motor de berg af... het spoor over... de hoek om... de open deur van de garage' binnenreed? Getuige Notten zag Hanlo voorbijkomen een paar honderd meter voordat het ongeluk gebeurde. Het was rustig, miezerig weer die nacht. Uit het gedetailleerde medische dossier blijkt niets van enige vorm van doofheid van het slachtoffer. Was er misschien geen knetterend motorgeluid, geen fel licht van een koplamp dat Al waarschuwde om wat meer aan de kant van de onverlichte Houthemmerweg te gaan lopen?⁴² Het antwoord op de vraag of Hanlo een sensationele jeugdervaring opnieuw heeft willen beleven door vlak voordat hij thuis was zijn motor af te zetten, heeft Pieter Al, Ontvanger der Dir. Bel. (Inv. en Acc.) meegenomen in zijn graf. Evenals Jan Hanlo die op 16 juni 1969 om het leven kwam, na een motorongeluk op 14 juni in Berg en Terblijt, vlak bij de plek waar hij Pieter Al eenendertig jaar eerder had aangereden. Ze rusten op luttele meters van elkaar op het kerkhof van Broekhem.

Voor Uwe hartelijke deelneming, ons beloond bij het droevig ongeval, tijdens de ziekte en bij het overlijden van onzen lieven Man en Vader,

den WelEd. Gestr. Heer

PIETER AL,

Ontvanger der Dir. Bel. (Inv. en Acc.) te Valkenburg,
betuigen wij U onzen oprechten dank.

Mevrouw P. AL-SCHREURS
en kinderen.

BROEKHEM-VALKENBURG, Mei 1938.

De plechtige Zeswekendienst zal gehouden worden op Vrijdag, 13 Mei, om kwart voor acht uur, in de Parochiekerk van den H. Joseph te Broekhem.

NOTEN

- 1 Mededeling van Jan Hanlo aan Jo Leygraaff, de verpleegster en vriendin van zijn moeder. Die vertrouwde het weer toe aan Ser Prop, een van de redacteurs van de in 1989 verschenen *Brieven*. Ook de huisvriendin Miet Böhm wist in 1983 aan Prop te vertellen dat Hanlo correspondentie verbrand heeft.
- 2 Met name Hanlo's tante Emma Crobach-Hermans (1889-1982), die de verantwoordelijkheid voor de nalatenschap overdroeg aan Hanlo's neef Everard van Nispen tot Pannerden, drong aan op vernietiging van documenten. Brief van Everard van Nispen tot Pannerden aan Geert van Oorschot, d.d. 27 maart 1987. In een brief d.d. 24 februari 1972 van Van Nispen tot Pannerden aan notaris H.M.L.L. Palmén staat het ook duidelijk: 'De papieren heb ik inmiddels gesorteerd en wat verbrand kon worden is in rook en as opgegaan. (...) Ik vermoed, dat over een jaar of wat de hele naam Jan Hanlo weinig of niets meer zegt.'
- 3 Emma T.J.M. Mol-Crobach in gesprek met mij d.d. 20 januari 1995.
- 4 Jan G.M. Notten, 'Mijn buurman Hanlo', in: *Bzzlletin* 12 (1984) 116, mei, p. 34-35/87.
- 5 [Anoniem], 'De dichter als motorrijder; In het portiershuisje van de volkshogeschool Geerlingshofwoont 'n gelauwerde', *Limburgs Dagblad*, 20 mei 1959.
- 6 Emma T.J.M. Mol-Crobach in gesprek met mij d.d. 20 januari 1995.
- 7 *Jan Hanlo Brieven, Deel I 1931-1962; Jan Hanlo Brieven, Deel II 1963-1969*, Redactie Ser J.L. Prop, K. Schippers, Erica Stigter, Uitgeverij G.A. van Oorschot, Amsterdam 1989. J.P. Freijser verzamelde de citaten uit *Brieven* die op motoren betrekking hebben. [Ongepubliceerd manuscript]
- 8 Op 1 januari 1906 trad de Motor- en Rijwielwet in werking, die voorschreef dat motorrijders een rijbewijs dienen te voeren. Vanaf 1927 wordt onder een motor verstaan een voertuig op twee wielen met meer dan 50 cc cilinderinhoud. (*Handboek rijbewijzen*, p. 1-12.) Omdat de betreffende archiefbescheiden vernietigd zijn, is niet precies na te gaan wanneer en aan wie rijbewijzen werden afgegeven. Brief van het Hoofd van de Onderafdeling Rijbewijzen van het Ministerie van Verkeer en
- Waterstaat A. Oosterheert aan W. Bierman d.d. 28 augustus 1995.
- 9 Hanlo gaf de informatie over zijn motors behalve aan André de la Porte ook ooit aan Rob Philips, die er op 12 januari 1973 over publiceerde in *Motor; Het enige Nederlandse Motorweekblad*.
- 10 J.R. Stam, die vanwege zijn belangstelling voor motors met Hanlo in contact kwam, vertelde mij dat de Vincent eind jaren vijftig wel zeldzaam was maar nog niet erg duur. Telefoongesprek 28 augustus 1995.
- 11 Hanlo noemt als ontwerpers R. Daves en Phil Irving. Jan Freijser schreef mij echter: 'Ik heb het altijd vreemd gevonden dat JH in "Een machine heeft een soort ziel" niet verwijst naar Philip Vincent, wiens naam tenslotte de beroemdheid van het motormerk droeg. Wel noemt J.H. Howard R. Davies (HRD), wiens initialen het HRD suffix vormden, tot eind jaren veertig. Merk op dat in het verhaal "Daves" staat i.p.v. "Davies". Het gekke is dat Howard Davies weinig of niets van doen heeft gehad met de motorfietsen die Philip Vincent vanaf 1927 als jonge fabriekseigenaar begon te maken. Vincent kocht een klein motorfietsbedrijf van Davies, en bleef het produkt de toevoeging HRD geven, meer als teken van respect aan Davies, dan dat hij nog echt enige inbreng had in ontwerp en productie.' Brief d.d. 22 augustus 1995. Bij Hanlo zie: 'Een machine heeft een soort ziel', *De Friese Koerier* 23-9-1967, ook in: *Barbarber* 10 (1968) 57, februari, gebundeld in *Mijn bemul* p.160-161. Alle motorstukjes van Jan Hanlo zijn ook gebundeld in: Vincent Denters, *De Donderprofeet en andere Motorverhalen*, Uitgeverij De Bezige Bij, Amsterdam 1993.
- 12 Jan Hanlo, *Mijn bemul*, Uitgeverij G.A. van Oorschot, Amsterdam [1974]. Hierin is opgenomen de derde druk van *Moelmer* [blz. 21 t/m 125] en veel niet eerder in boekvorm verschenen werk, verantwoording door K. Schippers. Tevens werd opgenomen 'Gesprek met Jan Hanlo in mei 1954' van Adriaan Morriën, eerder in *Tirade* 2 (1958) 14, mei.
- 13 Volgens opgave van Hanlo zelf toen dit stukje voor het eerst gepubliceerd werd in: *Jong gedaan; Kinderwerk en beginnerswerk van 28 auteurs*, Em. Querido's Uitgeverij N.V., Amsterdam 1968, p. 41-43.

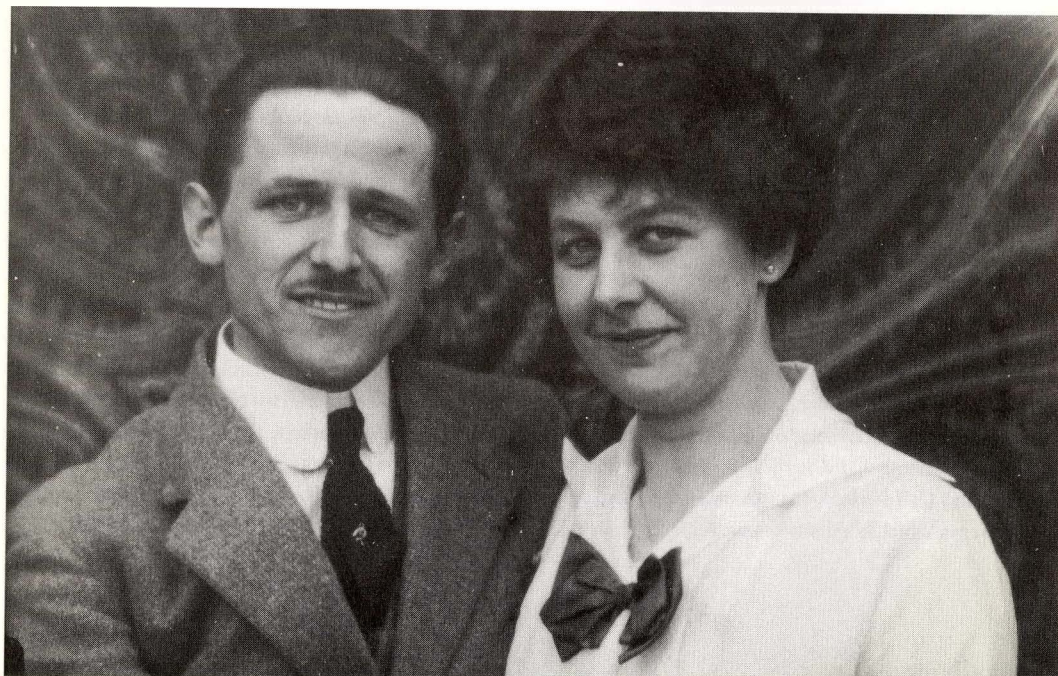
- 14 Het betrof hier 'een zware F.N.', afkorting van het Belgische merk *Fabrique Nationale*.
- 15 Gek genoeg deed Hanlo aan deze sprintwedstrijd mee op een Vincent die hij 'niet kende', cf. Brief aan Jos Léautaud, d.d. 26 oktober 1965, in: *Brieven, Deel II*, p. 362.
- 16 Er zijn diverse foto's van deze start (gepubliceerd). De hier bedoelde is afgedrukt bij Philips, op. cit. noot 9. Het *Wegracegroep '65 Certificaat* vermeldt dat het hier om Blacknight 998 cc bouwjaar 1955 ging. Hanlo schreef daaronder: 'In feite was het Black Shadow, bouwjaar '46.'
- 17 In: *De Friese Koerier* 22-7-1967 als 'De verloren bestuurder. Fiets en Jansen.'. In *Barbarber* 10 (1968) 57, februari, p. 20 als 'De verloren bestuurder', gebundeld in *Mijn bemul*, 158-159.
- 18 In: *De Friese Koerier* 22-6-1968, ook in: *Barbarber* 10 (1968) 64, september, p. 20, gebundeld in *Mijn bemul*, p. 197.
- 19 In een brief d.d. 17 juli 1961, in: *Brieven, Deel I*, p. 517.
- 20 In: *Libertinage* 5 (1952) 1, p. 8, gebundeld in: *Verzamelde Gedichten*, G.A. van Oorschot, Amsterdam 1958, p. 34. De opdracht 'voor L.K.' stond niet in *Libertinage*. Het is niet eens zeker dat met 'rotmotoren' motorfietsen bedoeld worden.
- 21 Brief aan Ronald Dietz, 15/16 november 1962, nacht, in: *Brieven, Deel I*, p. 667.
- 22 Zo noteerde de anonieme verslaggever die Hanlo interviewde naar aanleiding van de verschijning van *In een gewoon rijtuig*, zie: *Haagse Post*, d.d. 22 oktober 1966.
- 23 Opgenomen in *Mijn bemul*, p. 290-295. K. Schippers dateert het stuk in zijn 'Verantwoording' aan het begin van de jaren veertig. Op het manuscript staat 26-6-1944 vermeld.
- 24 Emma T.J.M. Mol-Crobach in gesprek met mij d.d. 20 januari 1995.
- 25 'Een ander probleempje', *Barbarber* 3 (1961) 18, maart p. 5-6; Ook in: Jan Hanlo, *In een gewoon rijtuig*, Uitgeverij G.A. van Oorschot, Amsterdam 1966, p. 88-90.
- 26 Volgens Voncken 'was Hanlo gewoon een meisje. Hij ging motorrijden om zich waar te maken', zo wist mevrouw Paula America-Van der Mast zich in een telefoongesprek d.d. 12 juli 1995 met mij te herinneren. Jo Voncken was van 1940 tot 1943 met haar verloofd.
- 27 Mededeling van Hanlo's nicht Josephine E.M. van der Ploeg-Crobach aan mij, d.d. 24 september 1994. Mevrouw Ella Beckers-Laeven weet zich nog te herinneren dat ze samen met Jan Hanlo en haar zus Heleen Laeven ook naar feesten in Heerlengingen, telefoongesprek met mij d.d. 1 september 1995.
- 28 Mededeling van Jan Schurgers aan mij in oktober 1994. Marietje Pinckers-Verdaasdonk schreef een – ongepubliceerde – tekst getiteld 'De mens Jan Hanlo zoals ik hem gedurende 31 jaar gekend heb'. Schurgers tikte het verslag over. Marietjes dochter Cecile Kempinski-Pinckers stelde mij de geschreven versie op 17 april 1995 ter beschikking. De mondelinge toelichting – aan Jan Schurgers – van Pinckers-Verdaasdonk is van 31 juli 1974.
- 29 Zie: Ongeordend deel van Hanlo's nalatenschap in Collectie Letterkundig Museum en Documentatiecentrum Den Haag.
- 30 In die tijd hoorde Broekhem bij Houthem, vandaar dat steeds gezegd wordt Houthem waar Broekhem bedoeld wordt. Vanaf 1940 hoorde Houthem (inclusief het gehucht Broekhem) bij Valkenburg. Sinds de gemeentelijke herindeling van 1982 ging Houthem, samen met Valkenburg en enkele andere plaatsen, op in de gemeente Valkenburg aan de Geul.
- 31 Dertig jaar nadat Notten zijn getuigenis over het ongeluk aflegde, kreeg hij op 10 juni 1968 van zijn buurman Jan Hanlo een – niet in *Brieven* gepubliceerde – brief: 'Beste Mijnheer Notten, Heel dikwijls denk ik aan U. Hoe gaat het ermee? Uw zoon Jan zie ik nog wel eens. We spreken dan over boeken, we kunnen het meestal goed met elkaar eens zijn. Hierbij wat lekkers dat u zich goed moge laten smaken. De LTM en de "LAD" passagiers zijn u niet vergeten, hoor! Met beste wensen voor uw beterschap, hartelijk gegroet. Jan Hanlo.'
- 32 Het overlijden werd aldus gemeld in: akte 7, d.d. 9 maart 1938, Bevolkingsregister van Valkenburg aan de Geul.
- 33 Zie: *De Friese Koerier* 21-10-1967, ook in *Barbarber* 10 (1968) 57, februari, p. 19, gebundeld in: *Mijn bemul*, p. 163-164.
- 34 De familie Al is nooit op de hoogte geweest van het preciese vonnis van de rechtbank, en ook nam de

familie aan dat er geen enkel juridisch of medisch document met betrekking tot de dood van Pieter Al bewaard was. De gepensioneerde arts P.E.M.L. Al – tien jaar oud toen zijn vader overleed – vertelde mij in een telefoongesprek d.d. 23 augustus 1995 dat hij er altijd van uitgegaan was dat zijn vader aan een schedelbasisfractuur is overleden. 'Als er toen al anti-stollingmedicijnen waren geweest, had hij het ongeluk overleefd.'

128

- 35 *Limburger Koerier* 21 februari 1938, de krant publiceerde deze informatie ook in een nieuwsbericht van dezelfde dag.
- 36 Verslaggeefster Anne-Marie Claessens schreef het anoniem gepubliceerde artikel.
- 37 Gesprek dat Jan Notten en ik met haar voerden d.d. 13 juli 1995. Haar verhaal kwam nauwkeurig overeen met de informatie die zij op 13 maart 1995 (twee dagen voor haar honderdste verjaardag) verschaftte aan Tonnie Luiken in een ongepubliceerd interview.
- 38 Mevrouw Al heeft wel een weduwnpensioen van de overheid ontvangen omdat Pieter Al ambtenaar was, mededeling P.E.M.L. Al aan mij d.d. 23 augustus 1995.
- 39 Mevrouw Al weet zich te herinneren de bewuste brief aan pastoor S.B.E. Janssens te hebben gegeven. Navraag bij de zus van de inmiddels overleden pastoor Janssens leerde dat er geen privé-archief is

- bewaard. In het parochie-archief van Broekhem is geen brief van Bernardus J.M. Hanlo aanwezig.
- 40 Ongepubliceerd interview van Tonnie Luiken met mevrouw J. (Wies) Vink-Al, d.d. 13 maart 1995 en telefoongesprek met de heer en mevrouw Vink-Al met mij d.d. 9 augustus 1995.
- 41 Deze kwalificaties komen ongeveer overeen met die van de heer P.C.H. Schümmer uit Broekhem die na publikatie van *Brieven* verontwaardigd Ser Prop belde met de mededeling dat hij het een schande vond om zoveel aandacht te schenken aan iemand die een vader van drie jonge kinderen doodgereden had. Toen ik hem op 8 september 1994 benaderde, bleek hij nog dezelfde mening toegedaan: 'Ik heb totaal geen respect voor Jan Hanlo omdat hij in 1938 de ontvanger Pieter Al heeft doodgereden die hier in de straat woonde. De volgende dag zat meneer weer gewoon op zijn motor. Hanlo kan geen fijnbesnaard dichter zijn geweest, want hij jakkerde een paar uur na het ongeluk langs het huis van de familie Al. Ik heb hem goed gekend, want hij woonde hier een huis verderop. Omdat ik ook bij de Belastingen werkte, vulde ik Hanlo's aangifteformulier altijd in.'
- 42 Een DKW RT maakt een luid knetterend geluid en heeft geen accu zodat het onmogelijk is de motor af te zetten en de verlichting te laten branden. Mededeling Jan Freijser d.d. 27 augustus 1995.

MONIQUE F.A. DICKHAUT *De Bende van de Suisse en De Gemeenschap*¹

*'Maastricht is een cultureel centrum en als ge daar te licht over denkt, stap dan 's, bid ik u, op 'n avond in 1927 een dier nette café's binnen op 't Vrijthof, daar zit oud en jong schildersvolk, dat zich niks van die van boven de Moerdijk behoeft te laten zeggen. Daar toeven twee broers [Pierre en Mathias Kemp, M.D.] die de poëzie binnenkort op fikse wijze zullen vertegenwoordigen, zodat de Hollanders hun hyperbolen verbluft zullen nastaren [...]'*². Deze woorden zijn van Jacob Hiegentlich en hebben betrekking op 'de Bende van de Suisse', een groep jonge beeldend kunstenaars, literatoren en cultuurminnaars die in de jaren twintig bijeenkwam in Hotel Suisse aan het Vrijthof in Maastricht en aldoende het kloppend hart vormde van het culturele leven in Maastricht. De Suisse werd ook vaak bezocht door de groep rond *De Gemeenschap*, het 'maandschrift voor katholieke reconstructie', dat in januari 1925 voor het eerst verscheen en op de omslag een houtsnede toonde van de hand van de Maastrichtse kunstenaar Henri Jonas. De vraag is wat de ongebonden en over het algemeen ongecompliceerd levende leden van 'de Bende van de Suisse' en de jonge, strijdbare Utrechtse katholieken van *De Gemeenschap* met elkaar verbond.

Rob Graafland en de Limburgse Kunstkring
De Suisse was al sinds 1910 de plaats waar de Maastrichtse kunstenaars elkaar troffen. In de eerste jaren kwamen zij er met name voor de drukbezochte activiteiten van de Limburgse Kunstkring. De Limburgse Kunstkring werd in 1910 op initiatief van Rob Graafland opgericht naar model van het Amsterdamse Sint-

Lucasgilde. De kring bracht de Maastrichtse kunstenaars bijeen om te discussiëren over kunst en cultuur, vormde een samenwerkingsverband voor het opzetten van verkoop-exposities en was niet in de laatste plaats een gezelligheidsvereniging. Voor Rob Graafland, zelf kunstenaar maar vooral leermeester, was de oprichting van de Limburgse Kunstkring één van de activiteiten die moesten bijdragen aan de verbetering van het kunstklimaat in Maastricht, waarin het talent van zijn jonge leerlingen goed zou kunnen gedijen.

De leerlingen van Rob Graafland waren jonge ambachtslieden, die de tekenlessen volgden aan het Stadsteekeninstituut, waaraan Graafland sedert 1898 was verbonden. De meest getalenteerde studenten aan deze avondopleiding werden vervolgens uitverkoren om aan Graaflands, in 1902 gestarte, Zondagsschool voor Decoratieve Kunsten te leren schilderen. Tijdens deze lessen op zondagochtend nam Graafland hen ook mee naar buiten om *en plein air* te schilderen aan de oevers van de Maas en op de heuvels rond de stad. Hij bracht hen op die manier liefde bij voor het Limburgse landschap en het vermogen er met de ogen van de kunstenaar naar te kijken. De Maas, de heuvels, de stad en de dorpen in de omgeving vormden in de carrière van Charles Hollman, Henri Jonas, Pierre Kemp, Jan Grégoire, Jos Narinx, Edmond Bellefroid en Jos Postmes een voortdurende bron van inspiratie. Behalve het landschap en de stad schilderden de meesten van hen portretten in romantisch-impressionistische trant.

129

de Volkskrant 12-12-95

De ware liefde van Wilde en Bosie

It is really absurd. I can't live without you. You are so dear, so wonderful. I think of you all day long, and miss your grace, your boyish beauty, the bright swordplay of your wit, the delicate fancy of your genius, so surprising always in its sudden swallowflights towards north or south, towards sun or moon - and above all, you yourself (...) I have no words for how I love you.

Met deze brief had Lord Alfred Douglas - 'Bosie' - de rechter van de *King's Bench Division* kunnen overtuigen van de liefde die Oscar Wilde voor hem had gekoesterd. En dan was Arthur Ransome, schrijver van *Oscar Wilde: A Critical Study*, veroordeeld wegens smaad en was Lord Douglas zelf misschien niet de geschiedenis ingegaan als klaploper, als lastpost, als 'ondankbaar, geblaseerd, egoïstisch, vervelend baasje dat kreupelversjes schrijft, als de luis in de pels van Oscar Wilde'. Hij zou misschien ook niet bekend hebben gestaan als de man die Wilde introduceerde in 'de geheimzinnige wereld van de homo-seksuele demi-monde: de prostitués, de rendez-voushuizen - en de chanteurs'. En evenmin als de kwade genius die Wilde overhaalde tot het proces dat het proces van de eeuw zou worden en de grote schrijver op twee jaar dwangarbeid zou komen te staan.

Lord Alfred Douglas was niets van dat alles. Maar hij kon het niet bewijzen, tenminste niet zonder zichzelf te belasten. Sodomie was in die jaren - de rechtszaak speelt in 1912 - niet iets waar een man openlijk voor uit kon komen.

Lord Alfred Douglas verloor zijn rechtszaak. Onder meer omdat de tegenpartij beschikte over *De Profundis*, een klaagzang die Wilde in de gevangenis had geschreven, maar nooit had gepubliceerd. Wilde geeft in deze tekst zijn vriend Bosie de schuld van al zijn misère. Wilde zelf schildert hem af als dat vervelende baasje van hierboven, dat hem uitsluitend van zijn werk hield en teerde op zijn zak. *De Profundis* werd tijdens de rechtzitting integraal voorgelezen, en gretig en breedvoerig in de pers geciteerd.

De arme Bosie had geen verweer. Hij had alleen de brieven die het tegendeel bewezen, maar die hij niemand tonen kon. Diep bedroefd en ontgoocheld zette hij zich, met hulp van een *ghostwriter*, aan het schrijven van *Oscar Wilde and Myself*. Een 'rechtvaardiging' waarin hij uiteenzet dat de verhouding tus-

Lord Alfred Douglas op vijfenveertigjarige leeftijd. Onder: Douglas en Oscar Wilde in 1894.

sen Wilde en hemzelf 'strikt platonisch' was geweest, dat hij nooit iets van Wilde's seksuele voorkeur had geweten, en waarin hij een giftige aanval doet op Wilde's poëzie en proza. *Oscar Wilde and Myself* werd een even treurig schrijfsel als *De Profundis*. Wintermans: 'De overeenkomsten tussen *Oscar Wilde and Myself* en *De Profundis* zijn evident. Beide werken vormen de neerslag van gekrenkte trots, ontgoocheling en smart. Beide werken zijn bijzonder *unfair*. En beide werken moeten worden gezien als een "momentopname": Oscar en Bosie herriepen nadien hetgeen ze hadden gedebiteerd over de ander.'

Onder het hoopje vuil dat Wilde en Douglas over elkaar hebben gemorst, en onder de hele berg afval die tal van andere auteurs daar nog bovenop hebben gestort, heeft de kunsthistoricus en archeoloog Caspar Wintermans (1966) de ware liefde tussen deze twee, en vooral de ware geschiedenis van Lord Alfred Douglas opgedolven.

Wintermans doet dat in een bewonderenswaardig essay, dat een heel nummer van *Maatstaf* mag vullen. In het essay schetst hij de - lang niet altijd platonische - verhouding van de lord met het engelengezicht met de grote schrijver Wilde. Pagina voor pagina prikt Wintermans misverstanden, leugens en vooroordelen door, die van Bosie de boeman hebben gemaakt die hij nooit is geweest.

Pijnlijke leugens en onwaarheden die tot op de dag van vandaag gretig werden overgenomen en doorverteld, en Douglas en Wilde bleven aankleven. De vreemdste verzinsels deden de ronde. Wintermans noemt de 'volstrekt weezinwekkende' beschrijving van Wilde's overlijden, door Frank Harris: 'De opgebaarde Oscar zou door opeenhoping van gassen zijn geëxplodeerd. Een malicieus verzinsel dat, ergerlijk genoeg, wordt herkauwd tot op de dag van vandaag.'

Het gecorrigeerde verhaal dat hij onder het vuil heeft opgediept, is van een klassieke schoonheid. Het is het verhaal van een liefde tussen twee dichters, die onverwoestbaar blijkt, ook al wordt zij belaagd door jaloerse vaders, minnaars, moeders, schandalen, kranten, rechtbanken en de eigen menselijke fouten.

Wilde stierf. Douglas bleef beschadigd achter. Maar ondanks alles schreef hij nog jaren prachtige, maar vergeten geraakte gedichten. Bernhard Shaw schreef Bosie, nadat deze hem in 1936 zijn verzamelde gedichten had toegestuurd: 'For this be all thy sins forgiven thee.'

Eén decembernummer was de redactie van *Maatstaf* te weinig. Twee ook. Daarom verscheen er behalve het Douglas-nummer ook een dubbelnummer over *Limburg*. Honderdveertig pagina's vol herinneringen, essays, verhalen, gedichten van auteurs die gemeen hebben dat ze ooit kort of lang wortel hebben geschoten in Limburg. Medewerkers aan dit nummer zijn onder anderen Connie Palmen, Jeroen Brouwers, Wiel Kusters, Huub Beurskens, Jos Perry, Hans Renders en Michel Maas. Een themanummer dat, volgens gastredacteur Peter Nijssen één ding duidelijk maakt: dat Limburg een 'landschap van de ziel' is. Een provincie bovendien met een eigen taal in honderd varianten, en met, zoals Thijs Wöltgens constateert, een eigen manier om met de waarheid om te gaan.

Michel Maas

Maatstaf 8, *Lord Alfred Douglas*. f 22,50.
Maatstaf 9/10, 1995. *Limburg*. f 39,90.

zuiden, *Zomerbloei* en, voor kinderen, *Ontsnapt aan de galg. De bende van de bokkerijders*.

Hans Renders (Aarle-Rixtel) publiceerde in 1984 de bibliografie *van en over Jan Hanlo*, een monografie van het tijdschrift *Barbarber* (1986) en in 1989 het boek *Verijdelde Dromen. Een surrealistisch avontuur tussen De Stijl en Cobra*. Voor de biografieënreeks *Open Domein van De Arbeiderspers* werkt hij aan de biografie van Jan Hanlo.

Jan Roeven (Neer 1965) is dichter. Hij publiceerde twee bundels: *Rebel is oude kous* en *Van de Hak en de Tak*.

Kees Simhoffer (Den Haag 1934) was docent aan de Rijkshogeschool Maastricht en is schrijver. Publiceerde romans (*De knijpkat, Een geile gifikker* en *De apotheek van Hippocrates*), verhalenbundels (*Vernomd als treurwilg*) en toneelwerk.

Rosalie Sprooten (Epen 1938) is schrijfster. Publiceerde de romans *De pest voor een schip* en *Muren van glas*, de historische studie *Bericht aan Hare Majesteit* (welke in het Duits en Spaans verscheen) en schreef met Max Paumen het boek *Maastricht met en zonder rouge*.

L. van der Sterren (1959), woonachtig in Venray, publiceerde eerder gedichten in *Maatstaf, Optima* en sic.

Thijs Wöltgens (Kerkrade 1943), studeerde rechten aan de Rijksuniversiteit Utrecht. Was docent economie aan een middelbare school in Heerlen, lid van de Tweede Kamer der Staten Generaal en fractievoorzitter van de PvdA. Tegenwoordig burgemeester van Kerkrade en lid van de Eerste Kamer der Staten Generaal. Publiceerde *Lof der Politiek*.

DE ARBEIDERSPERS

De literaire leeuwenkuil van Jeroen Brouwers

Vlaamse leeuwen: een hoogst persoonlijke en prachtig geschreven geschiedenis van de Vlaamse letteren.

Als Vlaanderen bestaat omdat Brouwers er dan over kan schrijven, is dat een overtuigende bestaansreden. - Jeroen Overstijns in *De Standaard*

Na *Vlaamse leeuwen* kan geen Nederlandse geschiedschrijver zich nog vanuit de verte over Vlaanderen uitlaten zonder zich tegenover Brouwers dood te schamen. - Jos Borré in *De Morgen*

Jeroen Brouwers *Vlaamse leeuwen*
526 pag./f 45,-/900 BF